

BALKANLAR'DA İSLÂM MEDENİYETİ MİLLETLERARASI SEMPOZYUMU TEBLİĞLERİ

Sofya
21-23 Nisan 2000

Editor
Ali Çaksu

Önsöz
Ekmeleddin İhsanoğlu

PC/1 – 2002/1

İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak ve İncelemeleri Dizisi
Seri No:8

ISBN= 92-9063-108-2 (Türkçe edisyon için)
ISBN= 92-9063-109-0 (Yabancı dil edisyon için)
ISBN= 92-9063-110-4 (Set)

İslâm Konferansı Teşkilâtı (İKT)
İslâm Tarih, Satiat ve Kültür
Araştırma Merkezi (İRCİCA)

Adres:
Barbaros Bulvarı
Yıldız Sarayı, Seyir Köşkü
Beşiktaş

Posta Adresi:
P.K. 24, 80692 Beşiktaş İstanbul – Türkiye

Tel: 0212 259 17 42
Faks: 0212 258 43 65
E-posta: ircica@superonline.com
Vcb-sitesi: <http://i/ircica.org>

Sayfa Düzeni ve Dizgi: Acar Taşlak
Kapak: Hatice Polat
Basıldığı yer: Yıldız Matbaacılık, Yayıncılık ve Ticaret A.Ş., 2002, İstanbul

İRCİCA KÜTÜPHANESİ KATALOG FİŞİ

Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
(21- 23 Nisan 2000: Sofya)
Balkanlar' da İslâm Medeniyeti Milletlerarası Sempozyumu
Tebliğleri ! editor Ali Çaksu; önsöz Ekmeleddin İhsanoğlu.-
İstanbul: İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merckzi, 2002.

X, 447s.: res., hrt.; 24sım.- (İslâm Medeniyeti Tarihi Kaynak
ve İncelemeleri Dizisi Seri No:8)

ISBN: 92-9063-109-0
1. Medeniyet, İslâm - Balkan Ülkeleri 2. Medeniyet, Türk -
Balkan Ülkeleri, I. K.a. II. Çaksu, Ali (ed.) III. İhsanoğlu,
Ekmeleddin (önsöz) IV. (Seri)

949

BALKANLAR'DA İLK OSMANLI TELGRAF HATLARI

Nesimi Yazıcı

Giriş

İletişim tarihi ile ilgilenenler, haberleşme için *verici, alıcı, mesaj* ve nihayet bir *kanalın* gerekli olduğunu ifade ederler. İnsanların problemi haberi ulaştırmak kadar, onu *emin ve hızlı* bir biçimde ulaştırmak olmuştur. Haberleşme tarihi, dünyanın farklı yörelerinde insanların bazen değişik, çoğu defa da birbirinden tamamen habersiz ve fakat benzer yöntemlerle haberleşmeye çalıştıklarının örnekleriyle doludur. Burada önemli olan haberleşme ihtiyacıdır ve bu ihtiyaç benzer imkânlarla sahip olunduğu müddetçe, kaçınılmaz olarak esasta, büyük çapta müştereklik arz eden vasıta ve yöntemlerle giderilmeye çalışılmıştır.

Mesajın sahibi olan insan, uzun devirler boyunca, onun taşınmasında da doğrudan ve en önemli görevi üstlenmişti. *Haber* ona emanet edilir, o da bazen yürüyerek, bazen de bir hayvana binerek veya araba, kayak gibi vasıtalarla istifade ederek alıcıya ulaştırırdı. Bu durumda *emniyet* unsuru önde tutulmuş olur ve fakat *sürat*, vasıtalara bağlı olarak ancak belirli bir düzeye ulaşabilirdi. Buna çözüm olarak uzaktan duyma ve görme esasına dayanan yöntemler geliştirildi. Amerikan Kızılderilileri'nin *duman*, İslâm coğrafyasının *ribat* ve Osmanlı ülkesinin *derbend davulunu* bu vesile ile hatırlamamız mümkündür. İnsanlar haberin hızlı ulaştırılabilmesi için zaman zaman bazı hayvanlardan da faydalanmışlardır. Nitekim diğer bir kısım kuşlar yanında bilhassa da güvercinler, barışın sembolleri olmak kadar, iyi postacılar olmaları dolayısıyla da hatırlanmaya lâyıktırlar.¹

Osmanlılar sahasına gelecek olursak, geçmişin bütün merkezî, büyük siyasî organizasyonları gibi onların da, baştan itibaren haberleşmeye ihtiyaç duydukları ve eldeki imkânlarla buna cevap verme gayreti içinde bulduklarını vurgulamamız, bu vesile ile de *ulak-menzilhane* ikiliyle ifade edilen devlet haberleşme teşkilâtını hatırlamamız yerinde olacaktır.² Osmanlılar ülkeyi bir ağ

¹ Mehmed Hayri, *Seyyah Güvercinler ve Bunların Zaman-ı Harpte İstihdamları*, İstanbul, 1313; Necip Asım, *Güvercin Postaları*, İstanbul, 1305.

² Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *AÜDTCFD*, c. XXVIII, S. 3-4 (Ankara 1977), s. 339-368; Nesimi Yazıcı, "Lütfi Paşa ve Osmanlı Haberleşme Sistemi İle İlgili Görüşleri, Yaptıkları", *İletişim*, S. 1982/4 (Ankara 1982), s. 217-242; Aynı yazar, "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref'-i Menzil Bedeli", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri*, İstanbul, 1990, s. 157-160.

gibi örmüş bulunan *derbend teşkilâtı* ve bu teşkilâtın bir parçası olan *derbend davullarıyla*, uzaktan duyma esasına dayanan haberleşme sistemine sahip olmakla birlikte,³ ne güvercin postasını ve ne de İslâmlar sahasında ribat örneğinde gördüğümüz uzaktan görme esasına dayanan hızlı haberleşme sistemini kullanmışlardır.

Osmanlı ülkesindeki isimlendirilişiyile "*Elektrikli Telgraf*" ın 1835'te, Amerika'da **Samuel F. B. Morse** tarafından icadının, haberleşme tarihinin önemli bir dönüm noktasını oluşturduğuna şüphe yoktur. Bu icat Osmanlı ülkesine gelmekte gecikmemiştir. Fakat kullanılmasında aynı sürat gösterilememiş, nihayet 1855 senesi sonlarında (15 Eylül) ilk Osmanlı telgraf hatları resmen açılarak hizmet vermeye başlamıştır. Bu ilk telgraf tesisleri ülkenin **Rumeli** bölgesinde, daha belirleyici bir ifade ile hemen tamamıyla **Bulgaristan** toprakları üzerinde idi. İşte bu ilk telgraf hatlarının kuruluşu, telgrafhanelerin inşası ve bunların çevresindeki gelişmeler bu tebliğin konusunu oluşturmaktadır.

Osmanlı posta tarihinin geneliyle birlikte, mercek altına almayı hedeflediğimiz **Balkanlar**'da ilk telgraf hatlarının çekilmesi meselesi, baştan itibaren bir kısım çalışmanın konusu olmuştur. Ayrıca son dönemde doktora ve yüksek lisans tezi düzeyinde araştırmalara da mevzu teşkil etmiştir. Biz bu tebliğimiz sırasında bütün bunlara, imkânlar ölçüsünde dayandığımız gibi, doğrudan arşiv kaynaklarıyla dönemin süreli yayınlarından da faydalanmayı ihmal etmedik. Ümidimiz bu tebliğin mütevazî de olsa bir katkı sağlayacak olmasıdır.

BALKANLARDA KURULAN İLK TELGRAF TESİSLERİ

Bizim konumuz **Samuel F. B. Morse**'un icadının o dönemde Osmanlı sınırları içerisinde yer alan **Balkanlar**'da kullanılması olmakla birlikte, daha önce bir hususa temas etmekte yarar olacağı düşüncesindeyiz. O da Osmanlı başkenti çevresinde, bir deneme mahiyetinde de olsa, uzaktan görme esasına dayanan "*Havaî Telgraf*" ın kurulmuş olduğu ve hatta ilk güzergâh olarak da imparatorluğun Rumeli yöresinin, **İstanbul-Silistre** arasının belirlenmiş bulunduğudur ki, bu tespit kanaatimizce Osmanlı yöneticilerinde hem hızlı haberleşme ihtiyacının cevaplandırılması ve hem de önceliğin Rumeli bölgesine verilmesi düşüncesinin varlığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Yakın

³ Bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Derbend Teşkilâtı*, İstanbul, 1967, s. 67.

geçmişte bir başka yazımızda ifade ettiğimiz bu hususu burada bir defa daha tekrar etmek istiyoruz.⁴

Avrupa ülkelerinde XVIII. yüzyıl sonlarından itibaren uzaktan görme esasına dayanan *havaî telgraf şebekeleri* kurulduğunu biliyoruz. Fransa örneğine bakacak olursak, bu ülkede 1791'den itibaren **Claude Chappe**'in kurduğu sistemin kullanıldığını görürüz. Bu sistemin XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı Afrika'sında Mısır ve Tunus'ta da belirli oranlarda uygulamaya konulduğu bilinmektedir. Biz telgrafi da içeren "**Osmanlı Devletinde Posta Teşkilâtı (Tanzimat Devri)**"⁵ başlıklı doktora tezimizi hazırladığımız sırada Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde 25 R. evvel 1255/8 Haziran 1839 tarihli bir belgeye rastlamış,⁶ bu sayede Paris Sefiri **Fethi Paşa** tarafından alınan biri uzak için olup 150, diğeri yakın için olup 100 frank değerinde iki adet "*telgraf dürbünü*"nün İstanbul'a gönderildiğini, masraflarıyla birlikte 500 franga mal olduklarını belirlemiş, fakat bunun Osmanlı başkenti veya çevresinde havaî telgrafın kullanıldığına yeterli kanıt oluşturduğuna kanaat getirememiştik. Çünkü meslekten postacı ve posta tarihi ile ilgili araştırmalarıyla tanınmış olan **H. Sadık (Durukal)**⁷ ve **A. Baha Gököğlu**,⁸ 1830'larda Fransa'daki sistemle ilgili aletlerin İstanbul'a getirildiğini yazmakta idiyseiler de, sistemin kurulduğunu belirtmemektedirler. Dönemin ikinci Türkçe gazetesi olup yönetime yakınlığı ve devletten para yardımı alması dolayısıyla bazılarınca "yarı resmî gazete" şeklinde nitelenen **Ceride-i Havadis**'te de bu sırada havaî telgrafın Avrupa'daki durumu oldukça geniş bir makaleye konu oluşturduğu halde, ülke içinde kurulmuş olduğu veya kurulması gerektiği konusunda hiçbir şey söylenmemekteydi.⁹

Havaî telgraf konusundaki belirsizliğe açıklık getirecek bazı bilgilere yakın geçmişte ulaşmamız mümkün oldu. Buna göre o dönemde İstanbul'da bulunan bir Batılı'nın eserinde konuyla ilgili dikkat çekici kayıtlar bulunmaktaydı. Havaî telgraf, hiç değilse Boğaz'ın iki yakasında kurulmuştu.¹⁰ Nihayet dönemin vakanüvisi **Ahmed Lütfi Efendi**'nin *Tarih*'inde, muhtemelen

⁴ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Osmanlı*, Ankara, 1999, c. III, s. 619-626.

⁵ Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Devleti'nde Posta Teşkilatı (Tanzimat Devri)", Ankara, 1981, Yayınlanmamış Doktora Tezi, AÜF Ktp., Nr. 20940/1-2.

⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Hatt-ı Hümayûn, 48162Ü.

⁷ H. Sadık (Durukal), "Beynelmilel Telgraf İttihadı Hakkında Malumat", *Posta ve Telgraf Mecmuası*, S. 215 (İstanbul 1336), s. 200.

⁸ A. Baha Gököğlu, *Batı ve Doğuda Telgrafçılık Nasıl Doğdu*, İstanbul, 1935, s. 22.

⁹ *Ceride-i Havadis*, Nr.33, 16 R. evvel 1257/8 Mayıs 1841.

¹⁰ Roderic H. Davison, "The Advent of the Electric Telegraph in the Ottoman Empire (Osmanlı İmparatorluğu'na Elektrikli Telgrafın Girişi)", *Osmanlı'da Batı Tesiri*, çev. D. Mehmet Durak, Adana, 1997, s. 141 (Charles Mac Farlane, *Constantinople in 1828*, Londra, 1829, c.II, s. 273-274).

bir başlığı olmadığından, gözlerden kaçan bir kayıt dikkatimizi çekti.¹¹ Lütfi Efendi eserinin 1243 H. yılı olaylarını anlattığı bölümünde Zilhicce/Haziran 1828 tarihine ait bir bilgiyi verdikten sonra şunları zikretmektedir: Bazı erbâb-ı vukuf tarafından bir lâyiha hazırlanmış, bunda **İstanbul'dan Silistre'ye** kadar, o dönemde uzaklık ölçüsü olarak, özellikle de menziller arasındaki mesafelerin belirlenmesinde kullanılan saat hesabıyla, yani birer saatlik mesafelere kuleler inşa edilmesi ve bunlar arasında işaretlerle haber alış-verişi yapılması teklif edilmiştir. A. Lütfi Efendi bu teklifin nasıl bir değerlendirmeye tabi tutulduğu konusunda bir bilgi vermediği gibi, başka bir kayda da, hiç değilse şimdilik, ulaşmamız mümkün olmamıştır. Fakat yine tarihçemiz sayesinde o sırada **Ortaköy, Kuzguncuk, Rumelihisarı, Çakalburnu ve Yuşa tepesine** sütunlar dikilerek, haberleşme tecrübeleri yapıldığının bir kısım evrakta kayıtlı olduğunu öğrenmekteyiz. Böyle olunca, yaygın bir biçimde olmasa da, Osmanlı ülkesinde *havaî telgraf*'ın kullanılmış olduğunu kabul etmemiz yerinde olacaktır. Her halde Paris Sefiri Fethi Paşa'nın, Lütfi'nin kaydettiği ilk tecrübelerden on yıl sonra, başkente iki "telgraf dürbünü" göndermesi de bu konunun gündemden çıkmadığını göstermiş olması açısından dikkat çekicidir.

Elektrikli telgrafın Osmanlı ülkesinde kurulması konusuna geldiğimizde bunun Tanzimat'ın ilan senesine kadar uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Osmanlı başkentine Morse'un icadının bir örneği ilk defa 1839'da, ortağı Mr. Chamberlain tarafından getirilmiş ve fakat bu sırada Saray'a takdimine cesaret edilememiş, adı geçenin Viyana'ya giderken Tuna nehrinde boğulması, bu girişimin devamının getirilmesini imkânsız kılmıştır.¹² Aradan sekiz sene geçtiğinde, 9 Ağustos 1847 Pazartesi günü **Beylerbeyi Sarayı'nda Abdülmecid'in** huzurunda ilk telgraf denemesi gerçekleştirilir. Padişah tarafından, "*sanat-ı mezkûre şayân-ı temaşâ ve usûl-i muhaberede kemâl-i suhûleti mucib mevâddan*" bulunarak Şeyhülislâm, Anadolu ve Rumeli kazaskerleri, Hariciye, Bahriye ve Harbiye nazırlarıyla diğer devlet ileri gelenlerinin önlerinde de tekrarlanması istendiğinde, hemen ertesi gün telgraf denemesi tekrarlanır. Abdülmecid hem bu tecrübeyi gerçekleştirenleri kutlar ve hem de bizzat Morse'u maddî ve manevî olarak ödüllendirir. Padişah tesis masraflarını da uygun bulur ve bir başlangıç olmak üzere, gecikilmeden ilk telgraf hattının İmparatorluğun Rumeli sahasında **İstanbul-Edirne** arasında

¹¹ Ahmed Lütfi Efendi, *Tarih*, İstanbul, 1290, c. I, s. 290.

¹² Bu ilk teşebbüste olduğu gibi 1847'deki denemede de bulunan dönemin Robert Kolej Müdürü Cyrus Hamlin (*Among the Turks*, New York, 1878, s. 184 vd.) eserinde bu konuda detaylı bilgiler vermektedir. Bu konuda ayrıca bkz. Mustafa Kaçar, "Osmanlı Telgraf İşletmesi", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, İstanbul, 1995, s. 45 vd.; Bahri Ata, "Talihsiz Osmanlı Kuşları: On Yıl Geciken Telgraf ve Stratford Canning", *Türk Yurdu*, c. XIX-XX, s. 148-149; 700. Yılında Osmanlı (Ankara Aralık 1999-Ocak 2000), s. 15-155; R. H. Davison, a.g.m., s. 141 vd.

kurulmasını ister. Fakat bu arzu da gerçekleşemez.¹³ Bu sonucun kesin sebeplerini bilemiyoruz. Bazı tahminlerde bulunmak mümkünse de bunun yerinin bu tebliğ olmadığı düşüncesiyle onu da geçiyoruz.

Osmanlı ülkesinde ilk telgraf hatlarının çekilerek, tesislerin kurulması ve bu vasıtayla hızlı haberleşmenin başlaması 1855 senesinde olup önemli ölçüde Kırım Harbi'yle ilişkilidir. Bu gelişmeleri özlü bir biçimde şöyle gösterebiliriz.

1-Askerî Hatlar

22 Haziran 1853'te Ruslar'ın Eflak ve Boğdan'a girmesiyle aynı senenin Ekim ayında başlayan savaşta, bir süre sonra İngiliz ve Fransızlar da Osmanlı Devleti'nin yanında yer almışlardır. Müttefikler ordularının hızlı haberleşmesini istemişler, bunun sonucunda ilk askerî hatlar İngiliz ve Fransızlar tarafından savaşın daha sonra intikal ettiği Kırım bölgesiyle İstanbul ve Avrupa bağlantısını temin edecek tarzda kurulmuştur. Osmanlıların bunlara katkısı veya bunlarla ilişkisine gelince, ülke sınırları içerisinde yapımına başlanan ilk telgraf tesisleri olması, Osmanlı yönetiminin izniyle yapılması ve daha sonra da Osmanlılara bırakılmış ve onlar tarafından kullanılmış bulunmasını hatırlayabiliriz.

Osmanlı ülkesinde, İngilizler tarafından, askerî amaçlarla kurulan ilk telgraf hatları; **Varna'nın Kalikarya** burnundan Kırım sahilinde **Balıklova** yakınındaki **Sen Jorj (Aya Yorgi)**'a kadar yaklaşık 600 km. lik deniz hattıdır ve 13 Nisan 1855'te tamamlanmış ve aşağıda gösterilecek olan **Varna-Şumnu-Ruşçuk-Bükreş** arasında Fransızlar'ın kurdukları hatlar vasıtasıyla aynı senenin 15 Mayıs'ından itibaren müttefik ordularının Avrupa ile daha doğru bir ifadeyle kendi başkentleriyle haberleşmelerine imkân sağlamıştır.

İngilizlerin Osmanlı yönetiminin müsaadesi dahilinde gerçekleştirdikleri ikinci telgraf koluysa, savaş alanını İstanbul'a bağlayacak olan **Varna-İstanbul** arasındaki deniz hattıdır. Bu kısım ilk Osmanlı sivil hatlarından biraz sonra, 27 Eylül 1855'te tamamlanarak haberleşmeye açılmıştır. Savaş sonrasında Osmanlılar'a devredilen bu hatlardan İstanbul-Varna bölümü uzun süre kullanılmış ve daha sonra havaî hat şeklinde tekrar inşa edilmiştir.

¹³ Bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, Ankara, 1992, s. 179-180; aynı yazar, "Telgrafçılık Tarihine Bir Bakış ve Osmanlı Telgrafçılığının Başlaması (Türkiye'de İlk Telgrafi Abdülmecid Çektii)", *Yıllarboyu Tarih Dergisi*, c. VII, S. 7 (İstanbul Temmuz 1981), s. 23-26. Bu makalelerde konuyla ilgili arşiv kaynakları ve dönemin basınıyla diğer çalışmalarından faydalanılmıştır.

İngilizler'e mukabil Fransızlar'ın, **Varna**'yı **Şumnu-Ruşçuk-Yerköy-Bükreş** üzerinden Avrupa'ya bağlayacak hatların yapımını üstlendikleri ifade edilmişti. Bu konudaki girişimler Aralık 1854'te başladı. Bu kısımdaki çalışmalara, hem yardım etmek hem de telgrafçılığı öğrenmek üzere Türk tarafından **Mustafa** ve **Volîç Efendiler** de katıldılar. 15 Mayıs 1855'te Varna-Bükreş hattı tamamlanarak telgraf haberleşmesine açıldı. Savaş sonrasında Osmanlı Devleti'ne devredilecek bu hatların, ilk Osmanlı sivil hatlarının da **İstanbul-Edirne-Şumnu** arasında kurulacakları düşünülürse, İstanbul'un Avrupa bağlantısını sağlaması bakımından anlamlı oldukları görülür.¹⁴

2-Sivil Hatlar

İngilizler ve Fransızlar tarafından askerî amaçlarla kurulan telgraf hatları yanında, Osmanlı yöneticileri ülke ihtiyacını dikkate alarak telgraf tesisleri kurmuşlardır. Bu hatlarda da öncelik ülkenin **Rumeli** bölgesine verilmiş ve müttefik hatlarıyla bütünleşme dikkate alınmıştır. Konuyu detaya inmeden göstermek gerekirse, ilk Osmanlı hatlarının **İstanbul**'dan başlayarak **Edirne**'ye ulaştığını, oradan bir kolun **Şumnu**'ya, diğer kolun ise **Filibe-Sofya-Niş** ve **Aleksinaç**'a (**Aleksançe**) geldiğini, dolayısıyla ülke içinde bazı merkezlerle birlikte iki ayrı noktadan Avrupa bağlantısının temin edilmesinin hedeflendiğini ifade etmemiz mümkündür.

Osmanlı Devleti kendi hesabına yaptırmayı planladığı ilk hatların kurulması ve işletmede gerekli yardımı temin görevini o sırada Osmanlı Devleti'nde ormanlarla ilgili bir görevde bulunan **M. De la Rue Arolfe** ve Fransız asıllı Osmanlı vatandaşı **Edouard Blacque**'a¹⁵ verdi (6 Zilkâde 1270/30 Ağustos 1854).¹⁶ Öncelikle hattın **İstanbul-Edirne-Şumnu** bölümü ele alındı ve 1855 başlarında çalışmalara başlandı. İstanbul'da Telgraf Merkezi'nden itibaren surlar üzerinden **Yedikule**'ye gelen hat **Çekmeceler**, **Kumburgaz**, **Ereğli**, **Çorlu**, **Büyükkarıştıran**, **Lüleburgaz**, **Havza** yoluyla **Edirne**'ye ulaşıyordu ve 270 km. uzunluğundaydı. Çalışmalar Temmuz (1855) sonlarında büyük ölçüde tamamlanmış ve 19 Ağustos'ta **Edirne Telgraf Müdürü Geoffroy de Lusson** ilk

¹⁴ Asaf Tanrikut'un eseri (*Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Teşkilât ve Mevzuâtı*, Ankara, 1984, c. II)'un eseri hem bu askerî hem de ilk sivil hatlarla ilgili oldukça bol malzeme ihtiva etmektedir.

¹⁵ Edouard Blacque, *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca nüshasını çıkaran Alexandre Blacque'in oğludur. Babası ve *Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca nüshası için bkz. Nesimi Yazıcı, *Takvim-i Vekayi: Belgeler*, Ankara, 1983, s. 26-27, 33; E. Blacque için bkz. Münir Aktepe, "Dünkü Fransızlar, Blak Bey ve Oğlu", *İÜFTD.*, S. XXXIII (İstanbul 1982), s. 264 vd. Orhan Koloğlu tarafından İstanbul'da Basın Müzesi'nde 13-26 Haziran 1990 tarihleri arasında "Osmanlı Devleti Hizmetinde Bir Fransız Gazeteci Ailesi Blak Bey (1792-1836), Oğlu ve Torunları Sergisi" açılmıştır.

¹⁶ BOA, İrade, Hariciye, 5446; İrade, Meclis-i Mahsus, 74.

telgrafını çekmiştir.¹⁷ Bu sırada hattın diğer kısmı, 200 km.lik Edirne-Şumnu arası da bitmek üzere idi. Hattın Karınabad üzerinden Şumnu'ya ulaşan bölümünün bir kısım telleri çalınınca bu süre biraz uzadıysa da, 6 Eylül'den itibaren üç merkez arasında telgraf tecrübelerine başlandı ve bu ilk bölüm 15 Eylül 1855'te yapılan bir törenle resmen açıldı.¹⁸ İşte bu tarihten itibaren ülke içinde herkesin telgraftan istifadesi, ülke dışıyla ise devlet haberleşmesi mümkün oldu. Bu vesile ile ifade edilmesi gereken bir husus da (3 Mayıs 1856 Cumartesi'ye kadar) yaklaşık yedi ay süreyle telgraf haberleşmesinde yalnızca Fransızca'nın kullanıldığıdır.¹⁹

Osmanlı yöneticileri de la Rue ve A. Blacque ile yapmış oldukları kontratı 27 Nisan 1856'da feshettiler.²⁰ Bu feshin sebep veya sebeplerini bilememekle birlikte, müteahhitlerle her hangi bir problemin olduğunu gösterir bir belge ile karşılaşmadığımızı ifade etmemiz yerinde olacaktır. Hatların daha hızlı kurulma isteği ve *maktu bir bedel* yerine *emaneten* inşaatın nispeten daha ucuza mal olması, bir de halkın telgrafa olan yakın ilgisi ve katkısı Osmanlı yöneticilerini fesih kararı almaya yöneltmiş olabilir. Bununla birlikte kesin olan bir şey varsa o da, önceki hedeflerin yeni durumda genişletilerek uygulamaya konulduğudur.

Osmanlı yöneticilerinin öncelikle İstanbul'u Edirne üzerinden iki kol halinde Avrupa'ya bağlamayı, bu arada ülke içerisinde de bazı merkezleri telgrafla hızlı haberleşme imkânından faydalandırmayı hedeflediklerini belirtmiştik. Bu doğrultuda şimdi sıra **Edirne-Filibe-Sofya-Niş** ile **Aleksinaç** üzerinden **Belgrat**'a bağlanmaya gelmişti. Hat çalışmaları mühendis **Skolosky**'nin nezaretinde 16 Eylül 1856'da başladı.²¹ Nisan 1857'de telgraf hattı Hasköy-Filibe yakınlarına gelmiş ve buralarda yapılan masrafların önemli bir bölümü çevre kazaların ahalisince taahhüt edilmiş ve karşılanmıştır.²² Mayıs 1857'de de Filibe bağlantısı gerçekleşmiştir.²³

¹⁷ BOA, İrade, Dahiliye, 21244; ayrıca bkz. A. Tanrıkut, a.g.e., c. II, s. 566-567.

¹⁸ 10 Eylül'de İstanbul-Edirne-Şumnu arasındaki kısmı bizzat Osmanlı hatlarından geçirilmek, daha öncesi İngiliz, sonrası ise Fransız hatlarından faydalanılarak, "*Müttefik askerler Sivastapol'a girmiştir.*" cümlesinden ibaret bir telgraf çekilmiş ve bu telgraf Türk telgrafınlığı için mutlu bir başlangıç olarak değerlendirilmişti.

¹⁹ Bkz. Nesimi Yazıcı, "Osmanlı Telgrafında Dil Konusu", *AÜİFD*, c. XXVI (Ankara 1983), s. 751-764.

²⁰ BOA, İrade, Hariciye, 6630.

²¹ BOA, İrade, Hariciye, 6961.

²² BOA, İrade, Dahiliye, 24229: Filibe ahalisinin arzûhalinde Müslim - gayri-Müslim 27 mühür var; İrade, Dahiliye, 24734: Hasköy'den aynı şekilde Müslim - gayri-Müslim 45 mühürlü mazbata; *Ceride-i Havadis*, Nr. 830, 12 Şaban 1273.

²³ *Ceride-i Havadis*, Nr. 834, 10 Ramazan 1273.

Filibe'den itibaren Sofya'ya doğru telgraf hatlarının çekilmesine devam edilmiştir. Bu sırada da bölge halkı telgrafa bedenen ve madden önemli katkılarda bulunmuştur. **Sofya Kaymakamı İbrahim Edhem Paşa** 28 Temmuz 1857 tarihli yazısında, telgraf hatları kendi sınırlarına gelmezden evvel ahalinin, direkleri dağlardan kesip hazırladıklarını, görevlilerin gelmesiyle hattın kurulmasına hemen başladığını, **Hükümet Konağı** karşısında **Saray Meydanı**'nda telgrafhane yerinin belirlenerek çalışmaların ilerlediğini bildiriyordu.²⁴ Sofya'ya hat kısa süre sonra geldi ve Ağustos 1857'de Türkçe haberleşmeye başlandı.²⁵ Bu kolda hatların birden çok bölgede ve birbirine yakın tarihlerde çekilmeye başladığı anlaşılıyor. Nitekim Sofya'dan sonra Niş'e ulaşan hatlar Ekim 1857'de Sırbistan'a ait Aleksinaç'a bağlanmış ve haberleşme başlamıştır.²⁶

BALKANLARDAKİ İLK TELGRAFHANELER

İlk telgraf hatlarıyla birlikte hatırlanabilecek bir konu da Balkanlar'daki ilk Osmanlı telgrafhaneleridir. İngiltere'nin İstanbul'daki büyükelçisi Varna-Kırım hattına başlanacağı sırada, **Varna**'da müsait bir mekânın telgrafhane olarak kendilerine tahsisini istemiş ve 9 Ocak 1855 tarihli irade ile bu arzu kabul edilmişti.²⁷ Bu ilk telgrafhanenin var olan ve amaca uygun bir binanın tahsisi şeklinde oluşturulduğu düşünülebilir.

Fransız hatları tamamlandığında **Rusçuk**'ta hem görevlilerin ikâmet etmeleri hem de telgrafhane olarak kullanılmak üzere bir tüccarın evi aylık 1000 guruş kira ile tutulmuştur.²⁸ **Bükreş**'teki Osmanlı telgraf merkezi ise senelik 350 Macar altınına kiralanmış ve fakat masrafının çokluğu ve Eflaklılar'ın telgraf merkezinin zaten görev yapmakta olması dolayısıyla Ocak 1857'de kapatılmıştır.²⁹

Osmanlı Devleti'nin kendi ihtiyaçları için hatlar kurmak istediğinde yedi merkezin oluşturulması öngörülmüştü. Bunlar İstanbul, Edirne, Şumnu, Filibe, Sofya, Niş ve Belgrat'tı. Müteahhitlerle yapılan kontrata göre telgrafhanelerin temini Osmanlı Devleti'ne aitti. Buna göre ya uygun bir bina telgraf merkezi olarak tahsis edilecek veya bu amaçla yeni bir bina inşa edilecekti.

²⁴ BOA, İrade, Hariciye, 7715.

²⁵ *Ceride-i Havadis*, Nr. 852, 25 Muharrem 1274.

²⁶ *Ceride-i Havadis*, Nr. 959, 16 R.evvel 1275; BOA, İrade, Hariciye, 8003.

²⁷ BOA, İrade, Hariciye, 5709.

²⁸ BOA, İrade, Hariciye, 6026.

²⁹ BOA, İrade, Hariciye, 7795, 7904.

Müteahhitlerin görev yaptıkları sırada kurulan **İstanbul Telgraf Merkezi**³⁰ ile **Edirne Telgrafhanesi**³¹ hakkında yeterince bilgi sahibiysek de **Şumnu** merkezinin durumunu iyi bilemiyoruz. Telgraf hatlarının devlet tarafından görevlendirilen mühendislerce *emaneten* yapılması sırasında ise halkın gerek telgraf hatlarının yapımına ve gerekse telgrafhanelerin inşasına büyük çapta katkıda bulunduğu görülür. Nitekim bu sırada Filibe ve çevre kazalarının hat yapımına yardımları devletin resmî kayıtlarında gösterilirken, **Sofya Telgrafhanesi** 100.000 guruş sarfiyla **Hükümet Konağı** karşısında **Saray Meydanı**'nda, **Niş Telgrafhanesi** ise **Kaleiçi** denilen yerde daha fazla masrafla kârgir olarak çevre ahalisi tarafından yaptırılmıştır.³²

Sahip bulunduğumuz malzeme **Niş Telgrafhanesi** konusunda biraz detay takdimine imkân vermektedir. Niş'te yapılacak telgrafhane için bir yük 20.00 guruş masraf yapılacağı tahmin edilmiş ve mahallinden düzenlenen mazbatada bunun halk tarafından karşılanmak istendiği belirtilmişti. Bu arzu memnuniyetle kabul edilmişti. Niş'te Kaleiçi'nde iki katlı kârgir bir telgrafhane, tahmin edilen miktardan biraz fazlasına, 158.115 guruşa yaptırıldı. Bu meblağ **Şehirköyü**, **Berkofça**, **Leskofça**, **Ürgüp** ve **Kurşunlu** ahalisi tarafından karşılanmıştı. 14 Şubat 1859 tarihli irade ile halkın bu tarz davranışları takdir edilmiş ve bu takdir ve memnuniyetin hem mahalline yazılacak bir yazı ile bölge ahalisine, hem de *Takvim-i Vekayi* ve *Ceride-i Havadis*'te yer alacak ilanlarla bütün ülkeye duyurulmasına karar verilmişti.³³

Bu ilk dönem telgrafhanelerinden yalnız **Vidin**'de yapılanın planlarına sahibiz. İlk hatlar bittiğinde 6 Ocak 1858 tarihli irade ile, **Ruşçuk**'tan biri **Timova**'ya diğeri **Tuna** kenarından **Zijtovi**, **Plevne** ve **Lom**'a uğrayarak **Vidin**'e ulaşacak iki kol yapımına karar verildi.³⁴ Bu sırada **Vidin** ahalisinin ileri gelenlerinden **Müslim - gayri-Müslim** 124 mühürlü bir mazbata **Vali Mehmed İsmet**'in 14 Şubat 1858 tarihli yazısıyla **Sadaret**'e geldi. Ahali telgraf direklerini hazırlayıp dikileceklere yere kadar getirmeyi ve inşaatın diğer bazı masraflarını karşılamayı taahhüt ediyordu. Bu durum **Padişah**'ı da memnun etti ve **Padişah** bu

³⁰ İstanbul Telgrafhanesi hakkında bizim çalışmalarımızda gerekli bilgiler bulunduğu gibi, bu konu son olarak **Semavi Eyice** ("İstanbul'da İlk Telgrafhane-i Âmirenin Projesi (1855)", *İÜEFĐ*, S. XXXIV (İstanbul 1984), s. 61-72) tarafından değerlendirilmiş bulunuyor.

³¹ Edirne Telgrafhanesi **Vali Rüstem Paşa**'nın yardımları ile **Saray-ı Atik** caddesi üzerinde ve şehrin kısmen dışındaki geniş bir binanın düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Bkz. **M. Ali**, *Posta Mebahisi*, S. 164 (İstanbul 1330), s. 1922; **H. Sadık Durukal**, *İlk Edirne Telgrafhanesi*, Pos-Tel, S. 2, 3 (Aralık 1960, Şubat 1961), s. 2-4, 8-9.

³² *Takvim-i Vekayi*, Nr. 560, Selh-i C. âhir 1274; *Ceride-i Havadis*, Nr. 872, 20 C. âhir 1274.

³³ **BOA**, İrade, Dahiliye, 26985, 26995, 28071. Biz bu ilanlardan *Ceride-i Havadis*'te yayınlanını belirlediysek de (Nr. 926, 3 Şaban 1275), *Takvim-i Vekayi*'deki ilanı görmedik.

³⁴ **BOA**, İrade, Hariciye, 8003.

memnuniyetinin mahalline ve ülkeye duyurulmasını istedi.³⁵ Rusçuk-Vidin hattını Tercüme Odası hulefâsından Salim Efendi'nin başkanlığındaki mühendis ve işçiler yürüttüler. Halk vaad ettiği beden gücünü ve 207.411 guruş verdi. Ağustos 1858'de yani 7-8 ay içerisinde hat bitti ve Ekimden itibaren³⁶ telgraf haberleşmesi başladı.³⁷ Lom (10.896 guruş) ve Plevne'ye ahşap, Vidin'e (33.884 guruş) ise iki katlı kârgir bir telgrafhane yapıldı (bu sonuncu telgrafhanenin planı ve temsili resmi Ek'te yer alacaktır).³⁸ Rusçuk-Tırnova hattı ise Nisan 1858'den itibaren çalışmaya başladı. Tırnova'da uzunluğu 20, genişlik ve yüksekliği 10'ar arşın olan bir telgrafhane yaptırıldı ve inşaat masrafı olan 54.401,5 guruş ahalice karşılandı.³⁹

Rumeli'de halkın telgraf hatları ve telgrafhane yapımına katkısı, ilerleyen zamanda artan telgraf merkezleriyle birlikte eksilmeden devam etmişse de bizim tebliğimiz bunların tamamını göstermeye müsait olmadığından bu kadarı ile yetiniyoruz.⁴⁰

Bu tebliğle ulaştığımız neticelere geçmeden önce belirtmek istediğimiz son bir husus ise, Osmanlı yöneticilerinin telgraftan ne bekledikleri veya bir başka ifade ile Osmanlı telgraf siyasetinin ne olduğudur. İlk telgraf hatlarının güzergâhlarının tayininde, içinde bulunulan sıkışık askerî vaziyetten etkilenildiği muhakkaktır. Nitekim bu durum bir sadaret arzında çok açık olarak, "*adeta savaşta baruta olan ihtiyaç...*" tarzında nitelendirilmiştir.⁴¹ Fakat askerî haberleşmeye ihtiyacın sürekli varlığını koruyacağı düşünülse bile, savaşın bitiminden sonra telgrafın özellikle idarî ve ekonomik yararlarının öne çıkacağı, dönemin Osmanlı yöneticilerine hakim düşünce idi. Telgraf merkezi yönetimin en önemli vasıtalarından biriydi. II. Mahmud döneminde gittikçe hızlanan merkeziyetçilik eğilimi her türlü hızlı haberleşmeyi yöneticiler açısından vazgeçilmez kılıyordu.⁴² Bununla birlikte telgraf merkeziyetçilik siyaseti kadar

³⁵ BOA, İrade, Hariciye, 8092; Duyurular, *Takvim-i Vekayi*, Nr. 561, 20 Şaban 1274; *Ceride-i Havadis*, Nr. 873, 6 Şaban 1274.

³⁶ *Ceride-i Havadis*, Nr. 906, 11 R. evvel 1275'teki Telgraf Müdürlüğü ilanı; ayrıca bkz. *Ceride-i Havadis*, Nr. 936, 13 Şevval 1275.

³⁷ BOA, İrade, Hariciye, 8153, 8468.

³⁸ BOA, İrade, Dahiliye, 28321; *Takvim-i Vekayi*, Nr. 569, 29 Şaban 1275 ve *Ceride-i Havadis*, Nr. 930, Gurre-i Ramazan 1275.

³⁹ BOA, İrade, Hariciye, 8153; *Takvim-i Vekayi*, Nr. 563, 25 Z.kâde 1274; *Ceride-i Havadis*, Nr. 883, 6 Ramazan 1274.

⁴⁰ İslimye Telgrafhanesi için ahali 12.500 guruş topladı. Bkz. İrade, Dahiliye, 24881. Osmanlı ülkesinde halkın telgraf tesislerinin yapımında devlete yardımı meselesi, konuyla ilgilenen herkesin dikkatini çekmiştir. Bkz. Mustafa Kaçar, a.g.m., s. 79-83, 118-119; Bahri Ata, a.g.m., s. 153.

⁴¹ İrade, Hariciye, 5446.

⁴² Charles Eliot, *Avrupadaki Türkler*, çev. Adnan Sınar ve Şevket Serdar Türet, İstanbul, 1977, c. I, s. 170; ayrıca bkz. R. H. Davison, a.g.m., s. 158-159.

ekonomik açıdan da gerekliydi. Nitekim bu durum ilk **Telgraf Müdürü Billurî-zâde Mehmed Bey**'in tayini ile ilgili *Takvim-i Vekayi* haberinde şu ifadelerle açıkça ortaya konmuştu; "...Avrupa ile teshîl ve tesrî-i muhaberâtın devletçe ve gerek ticaretçe menâfi-i azimesi olduğundan muhassenât-ı asriyyeden olarak *Memâlik-i Mahrûse*'de dahi telgraf-ı elektriki hatlarının inşası..." gerekmektedir.⁴³

Sonuç

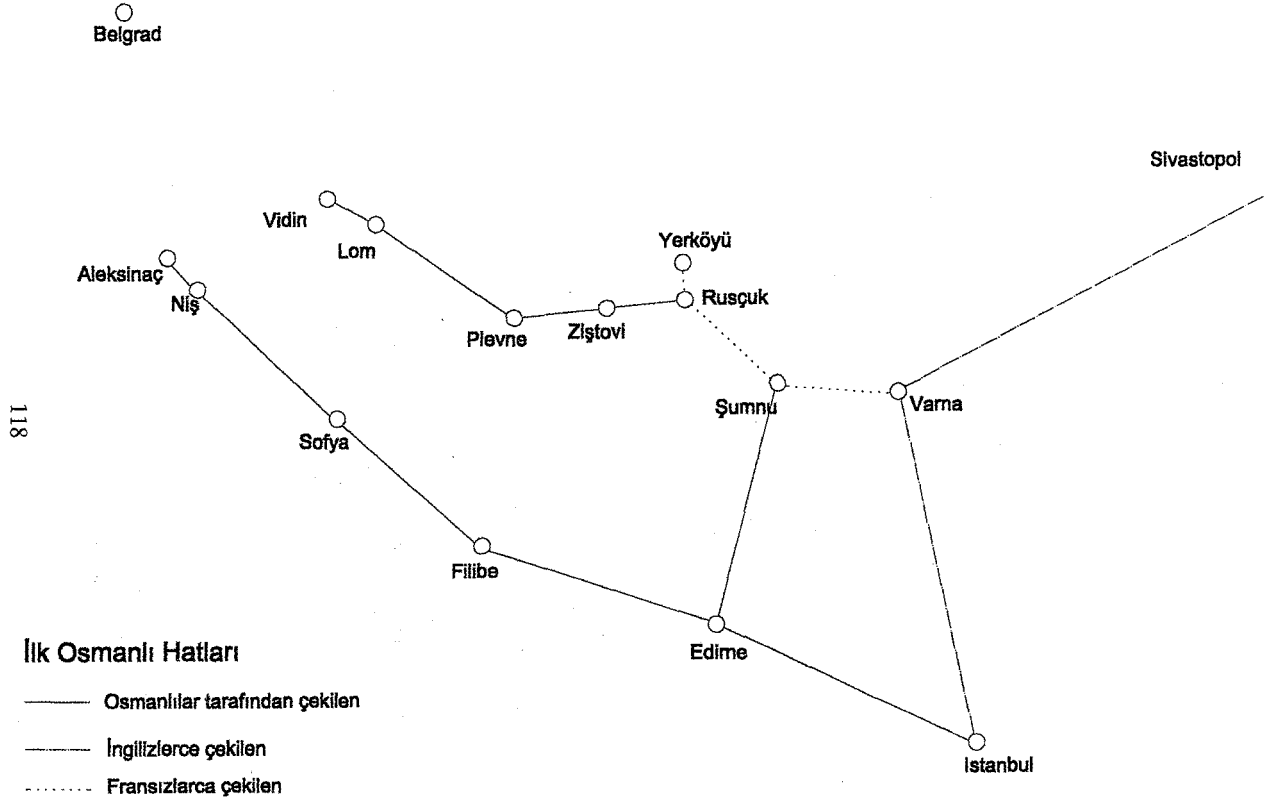
Bu tebliğ sonucunda ulaştığımız neticeleri birkaç cümle ile tekrar vurgulamamız mümkündür. XIX. yüzyılın ilk çeyreği bittiğinde dönemin Osmanlı yöneticileri, haberleşmeye hız kazandıracak yeniliklere karşı ilgisiz değillerdi ve hatta bu yolda çeşitli girişimlerde bulunmaktan geri durmadılar. II. Mahmud'un devlet adına yayın yapacak ilk gazeteyi hem de Türkçe ile birlikte altı farklı dilde çıkarmasını ve geleneksel ulak-menzilhane teşkilâtını düzenleme çabalarını bu vesile ile hatırlamamız yerinde olacaktır. Bununla birlikte haberleşmeye hız kazandırılması yönündeki istekleri, düşünce planından süratle uygulamaya geçirmek her zaman mümkün olmamakta idi. Telgraf tesislerinin kurulma arzusu ve bu arzunun gerçekleştirilme aşamaları bu fikrimizin bir başka delilini oluşturmaktadır.

Osmanlı yöneticileri hızlı haberleşmeye imkân sağlayacak elektrikli telgrafın kurulmasında önceliği, ülkenin batı kısmına yani Rumeli bölgesine vermişler, bununla birlikte Anadolu'yu da ihmal etmemişlerdir.

Telgraf tesisleri kurmakla ulaşılmak istenen hedef telgraftan idarî, iktisadî ve askerî yönlerde faydalanmaktı.

Osmanlı ülkesinde telgraf tesisleri devlet tarafından planlanmış ve fakat yapımı geniş ölçüde, Müslüman - gayri-Müslim ayrımı olmaksızın halk tarafından desteklenmiştir. Çok sayıda telgrafhanenin ve muhtelif güzergâhlardaki hatların ahali tarafından yaptırılmış olduğunu gösteren arşiv vesikaları, dönemin gazetelerindeki haber ve ilanlar ve ayrıca konuyla ilgili çalışmalar bunun delillerini açıkça ortaya koymaktadır.

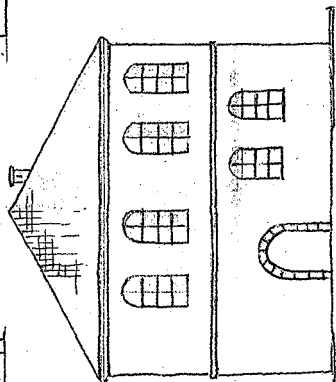
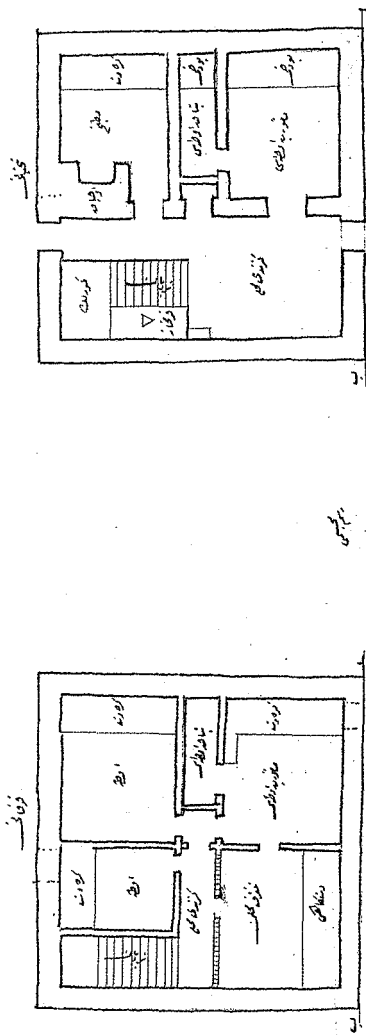
⁴³ *Takvim-i Vekayi*, Nr. 523, 26 Şaban 1270; BOA, İrade, Dahiliye, 20487; ayrıca bkz. Nesimi Yazıcı, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, S. 3 (Ankara Ocak 1992), s. 348-354; M. Kaçar, a.g.m., s. 119; R. H. Davison, a.g.m., 168-169.

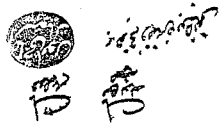

EK 3
Vidin Telgrafhanesi

ساکنین و پرسنل در یک محله در مجرای آب اولیاء ابراز در صف اول دور کار مرفهانه، یک خط عمده می باشد

Main body of handwritten text in Ottoman Turkish script, arranged in approximately 15 horizontal lines. The text is dense and appears to be a formal report or petition.

